

"מעשה בפ"א סופית" של נ' אלתרמן בזיקה למקורות

מאת
איקה מישר

אך מה נלינה? בזמנו
הכל-בכל ראוי לדפוס!

ספרות הילדים הנכתבת בשנים האחרונות מתאפיינת ברובה בדלות לשונית ובתכנים המצטמצמים בעולמו של הילד בלבד. על רקע מציאות ספרותית זו קיים אתגר חינוכי ואמנותי לחזור ולעיין בספרות ילדים שונכתבה בעבר ומתאפיינת בשפה עשירה, בזיקה למקורות וכמסרים ערכיים.

דוגמה לכך היא יצירות הילדים של המשורר נ' אלתרמן שחי ויצר על אדמת ארץ ישראל באמצע המאה הקודמת. אלתרמן שיקף ביצירתו את הפן החלוצי של בניין הארץ, את רחשי הפרט השלובים בגורל הכלל, ובדומה ליוצרים אחרים בני דורו הביא לידי ביטוי ידע ובקיאות במקורות.

במאמר זה אתמקד בזיקה למקורות היהודיים ביצירתו של אלתרמן "מעשה בפ"א סופית". בשיר זה מתואר יחסן הלועג של כלל האותיות לפ"א הסופית, התנהגות הגורמת ליציאתה מתוך כ"ב האותיות, דבר הגורם כמעט להתמוטטות העולם...

בסיומו של השיר הכול חוזר לתיקונו, וברור לכולם שכל אחת מהאותיות מהווה חלק הכרחי בתיקונו של עולם.

בחרתי לאפיין את הייחוס שבין המקורות היהודיים לבין יצירתו זו של אלתרמן כקשר של זיקה ולא כקשר של אינטרטקסטואליות ברורה, מאחר שלא ידועה לי מידת ההשפעה הישירה של המקורות שהבאתי על המשורר. אולם ברור שהרעיונות המובאים מהמסורת היהודית מהווים את הבסיס לכתיבת יצירתו "מעשה בפ"א סופית".

נפרט את הזיקה למקורות ביצירה על פי שלושה תחומים. הראשון – תפיסת האותיות במסורת היהודית; השני – רמיזות לסיפור המקראי ופירושו במדרש, ולכסוף המסר של היצירה בזיקה למדרשי חז"ל.

1 נ' אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 12. בסוף המאמר מובאת רשימת המקורות, ובהערות השוליים מצוינים רק קיצוריהם.

תפיסת האותיות העבריות במסורת בהשוואה לשיר בשיר "מעשה בפ"א סופית" האותיות הכטלות מחליטות ללעוג לחברתן. קיימת האנשה של האותיות, והן מגלות תכונות אנושיות נלוות.

יום אחד מימי החופש, בהיות
הספרים בטלים
בקרן זוית,
התחילו כל האותיות
מתגרות בפ"א סופית.

אמרה היו"ד החסודה:
"אחוד לכן חידה –
מיהי זו הנשקפה מספר ומגויל?
על פי רגלה היא חסידה
אבל על פי אפה – היא פיל"².

במדרש המופיע במקורות מספר³ מופיעות כל האותיות לפני הקב"ה ומבקשות ממנו שבהן יתחיל לברוא את העולם⁴:

בשעה שבקש הקב"ה לברוא את העולם, ירדו כ"ב אותיות של הא"ב... והפילו בקשתן בזו אחר זו, זאת אומרת לפניו – בי תברא את העולם, וזאת אומרת לפניו – בי תברא את העולם... משיצאו כולן וחזרו כלעומת שבאו, נכנסה ב"ת לפני הקדוש ברוך הוא ואמרה לפניו: "רבנו של עולם, יהי רצון מלפניך לברוא בי העולם, שבי כל באי עולם משבחין ומפארין אותך ואומרים: ברוך שם כבודו לעולם, אמן ואמן." מיד נענה הקדוש ברוך הוא למלא בקשתה של ב"ת ואמר לה: "ברוך הבא בשם ה'", וברא עולמו בב"ת, הינו שאמר הכתוב: "בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ".

במדרש זה קיים דיאלוג בין האותיות לבין הקב"ה. הדיאלוג מוביל למסר ערכי, כאשר האות החיובית דווקא היא זו המופיעה בסוף, מברכת את הא-ל ומצטיינת במידת הצניעות והכרת התודה⁵. ביחס לדיאלוג זה, הדיאלוג בשירנו הוא כמובן אירוני ומתאר כביכול את הידרדרותן המוסרית של האותיות.

2 אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 6.

3 א"ב של ר' עקיבא, הקדמה לספר הזוהר, בתוך: גינצבורג, אגדות היהודים, א, עמ' כ.

4 אנדה זו מצטרפת לרעיון של הבריאה דרך האותיות.

5 מסר דומה למדרש העוסק בשאלה: מדוע נבחר הר סיני שתניתן בו התורה?

ביצירה "מעשה בפ"א סופית" נטפלות האותיות לפ"א הסופית בגלל צורתה הגרפית:

... על פי רגלה היא חסידה
 אבל על פי אפה
 היא פיל...
 אמרו: ראו נא איזה אורך
 ואיזה עקם לתפארת...
 אמרו: ראשה כשל טבלן היא
 שעה שבברכה טובל הוא...
 בתוך עצמה היא מקפלת⁶

ההתייחסות לצד הצורני של האותיות מצויה במדרשים ובמקורות נוספים. החיבור א"ב של ר' עקיבא הוא חיבור המיוחס במסורת לר' עקיבא וקיימים בו פירושים על כל אחת מהאותיות. חלק מהפירושים מתייחס לצד הצורני של האות, למשל: "מפני מה דל"ת נותן פניו כלפי ה"א? מפני שכל מי שהוא דל בעולם הזה עשיר הוא לעולם הבא".⁷

בספר הבהיר,⁸ אף הוא חיבור מוקדם, קיימים מדרשים על הצד הצורני של האותיות, למשל: "למה ב"ת סתומה מכל צד ופתוחה מלפניה, ללמדך שהיא בית לעולם ואין העולם מקומו".⁹ בתלמוד הבבלי¹⁰ מופיע מדרש על החידושים של ילדים במדרשי אותיות. החידושים מתייחסים גם לצד הגרפי של האותיות. אביא לכך דוגמאות מספר מהמדרש:

מה טעם רגלו של גימ"ל כלפי דל"ת, שכך דרכו של גומל חסדים לרוץ אחרי דלים,
 ומה טעם פשוטה רגלו של דל"ת כלפי גימ"ל, שימציא לו עצמו, ומה טעם מחזיר פניו של דל"ת
 מגימ"ל – שיתן לו בצנעה שלא יתבייש...
 נו"ן כפופה נו"ן פשוטה נאמן כפוף נאמן פשוט...
 פ"א כפופה וף פשוטה פה פתוח פה סתום...
 ומה טעם שקר על רגל אחת עומד ואמת לבן מלכן? אמת מתקיים, שקר אינו מתקיים.¹¹

לענייננו, מדרש זה מעניין במיוחד מאחר שזו ספרות שילדים חיברו, ובוה הוא מתחבר לשיר הילדים שאנו עוסקים בו. עיסוק דווקא של ילדים בצורת אותיות נמצא גם בסיפור ספיח של ביאליק.¹² בספר א"ב של ר' עקיבא ניתן ביטוי למשמעות של כל תג וצורה באותיות. דבר זה יש לו ביטוי במדרש הבא:¹³

6 אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 4-10.

7 אוצר המדרשים, עמ' 412.

8 נחשב לאחד מספרי הקבלה הקדומה.

9 ספר הבהיר א"ב, י"א.

10 תלמוד בבלי שבת קד ע"א.

11 הבאתי דוגמאות המתורגמות לעברית בידי מ' בצרי בספרו מעשיות התלמוד.

12 ביאליק, ספיח, פרק ב, עמ' קפה-קפו.

13 תלמוד בבלי מנחות כט ע"ב.

בשעה שעלה משה מרום, מצאו לקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו – רבנו של עולם, מי מעכב על ידך? אמר לו, אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות...

ההתייחסות המשמעותית לצורת האותיות מופיעה בפירושו של הרמב"ן בנושא דרך פרשנות התורה: "כל הנמסר בתורה בפרוש או שרומזה בתיבות או בגימטריות או בצורת האותיות"¹⁴. במקורות הג"ל ההתייחסות לצורת האותיות היא דרך לפירוש ולהבנת רעיונות ומסרים ערכיים, ואילו בשירו של אלטרמן ההתייחסות לצורת האותיות היא דרך ללעג, להשמצה ולדחיית השונה. האותיות בשיר אינן מופיעות רק כמערכת סימנים מוסכמים להבנה הדדית אלא כבראות מציאות. לאחר היעלמותה של הפ"א הסופית,

עוד לא הכל הכל תפסו כצורך

מה תקלה ארעה... אולם

פתאום כאילו איזה ברג

נשלף מן העולם...

הצפורים שעופפו חדלו מלעופ...

המתופפים שתופפו נדמו מלתופ...

סוסים שדהרו שטפו עמדו לא עוד שטפו שט...

טפות ברזים שטפטפו פסקו לא עוד נטפו נט...¹⁵

הבריאה כולה בסכנה בגלל היעלמות אחת האותיות.

רעיון זה עומד בויקה ברורה לרעיון המצוי במקורות היהודיים – האותיות הן בעלות כוח בריאה.

במדרש רבא נאמר¹⁶:

"היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם".

בספר יצירה¹⁷ כתוב:

"בשלושים ושתים נתיבות חכמה ברא עולמו... ועשרים ושתים אותיות"¹⁸.

בפירושים לספר יצירה מוסבר רעיון זה. בפירושו של הגר"א נאמר:

"ע"י צרופן של האותיות כלן ברא אלוקים את העולם בדיבור"¹⁹.

בפירוש המיוחס לר' אברהם אבועלפיא נאמר:

14 הרמב"ן, הקדמה לספר בראשית.

15 אלטרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 16-17.

16 בראשית רבא א, א.

17 מיוחס על פי המסורת לאדם הראשון. מספרי הקבלה הקדומה.

18 ספר יצירה א, א.

19 פירוש הגר"א לספר יצירה, פרק ב משנה ד.

"האותיות צוחקות לך תמיד לאמור לקשר האותיות כלן באותיות בעצמן שהם שרשי המציאות לפי הוראתם".²⁰

על פי מסורות אלו יש באותיות כוח הבריאה. דבר זה מועבר מיכולת אלוהית ליכולת אנושית. בצלאל המתואר במקרא כחכם ויוצר:

"ואמלא אותו רוח אלקים בחכמה ובתבונה וברעת וכל מלאכה..."²¹.

במדרש מתואר:

"יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ".²²

האותיות הן יכולת הבריאה והיצירה ומתוארות כמהות עצמאית. ביטוי יש לכך באמרה המתייחסת לאותיות לאחר שכירת הלוחות בידי משה. בתלמוד נאמר:

"תנא: לוחות נשברו ואותיות פורחות".²³

האותיות כמהות עצמית-רוחנית חוזרות למקורן ואינן נשברות עם החומר של הלוחות. בספרות הקבלה פותחו והורחבו הרעיונות הקשורים לאותיות. האותיות כמהות רוחנית והאדם הבקיא ויודע את רזיהן יכול לברוא ולשנות מציאות בעזרת צירופים שונים. ביצירה "מעשה בפ"א סופית" כתוב:²⁴

"נדמה היה רק רעד קט והעולם חוזר לתוהו".

ביטוי לרעיון על הפגימה בעולם עד כדי החרכתו בהוצאת אחת האותיות מצאתי במקורות מאוחרים יותר.²⁵ בספרו של הרמח"ל²⁶ "דרך עץ חיים" כתוב:

כל האותיות שאנו רואים בתורה כולן מורות על עשרים ושניים אורות הנמצאים למעלה. האורות ההם העליונים מזיהרים על האותיות ומכאן נמשכת קדושת התורה ולפי הקדושה בה נכתבים כך תגדל ההשראה וההארה של האורות ההם על אותיותיהם, לכן ספר התורה שיש בו פסול אחד, נפסל כולו, כי אין ההארה עומדת עליו כראוי שתמשך ממנו הקדושה לעם בכוח הקריאה בו.

רעיון זה נוסח באופן ברור יותר לענייננו בפירושו של החפץ חיים לספר בראשית:

הנה אותיות התורה, מרמזים על עיירות ופלכים בכל חלקי העולם ואם תחסר אות אחת, הרי כאילו אתה מחריב חלק מהעולם.²⁷

20 פירוש לספר יצירה של ר' אברהם אבולעפיה, עמ' מט.

21 שמות לא, ג.

22 בראשית רבא נה.

23 תלמוד בבלי, פסחים פז ע"ב.

24 אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 24.

25 רעיון זה נמצא גם בבסיס המסורות הקדומות.

26 רמח"ל, ספר הדרכים, דרך עץ חיים, עמ' קפב.

27 חפץ חיים, פירוש לתורה – פרשת בראשית.

ובשירו של אלתרמן נאמר לאחר היעלמותה של ה-פ"א הסופית:

הכל נקטע... נחק... נפסק...
 ושקט קם מאין כמוהו...
 נדמה היה – רק רעד קט
 והעולם חוזר לתהו.
 לא איש ידע במי אשם
 ורק האותיות אי שם
 בקרן הזוית,
 הבינו כי תבל כלה
 נפגמת בשל אות קלה,
 אפילו בשל פ"א סופית...

הדמיון בין המקורות ובין ההתרחשות בשירו של אלתרמן בולט מאוד. אין ספק שדרך הופעת האותיות בשיר משקפת זיקה ברורה למקורות, אולם ניתן להבחין במעין הידרדרות מוסרית של האותיות בשיר לעומת האותיות שבמקורות.

רמיזות בשיר לסיפור המקראי ולפירושו במדרש

העולם לאחר היעלמותה של ה-פ"א הסופית מתואר בשירו בזיקה ברורה לסיפור מתן תורה כפי שהוא מופיע במקרא ובמדרש. במתן תורה קיים מעמד של התגלות ובו בני ישראל מקבלים על עצמם את התורה. התורה כתובה בכ"ב האותיות. על פי המדרשים שהבאתי זו מהות הקדושה של התורה. הרמיזה למתן תורה בשירו יוצרת אווירה של מתח ודרמטיות, אלא שכאן המעמד עומד ביחס הפוך למתן תורה.

המעמד של מתן תורה משמעותו התגלות וקבלת התורה המורכבת מאותיות, ומשמעותה התקדמות בבריאה. המעמד בשיר של אלתרמן משמעותו היעלמות אות, וזו מהווה איום של הפיכת העולם לתהו. הרמיזה למתן תורה בשיר מתבססת על המדרש בשמות רבא²⁸:

אמר ר' אביי בשם ר' יוחנן, כשנתן הקב"ה את התורה, ציפור לא צווח, עוף לא פרח, שור לא געה, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו קדוש, הבריות לא דיברו, אלא העולם שותק ומחריש...

אלתרמן²⁹ בחר בקבוצת הפעלים שלמ"ד הפועל שלהם היא פ"א, והוסיף על שמות רבא גם פעלים מודרניים. הוא מערב שתיקות ממעמד הר סיני עם שתיקות בשפה עכשווית מודרנית.

28 שמות רבא, פרשה כט.

29 דברים אלו מבוססים על ניתוח השיר "מעשה בפ"א סופית" במדריך למורה, מיתרים, ה.

הפעלים ממתן תורה הם כדוגמת:³⁰

צפרים חדלו מלעופף

הרוח לא רחפה רחוף

פעלים מודרניים הם כמו:

סוסים לא שטפו שטוף

ברזים לא נטפו נטוף

התחלות נשארות בלי סוף

בראשית דבריי בפרק זה הצבעתי על כך שהחורבן של העולם עומד בניגוד למעמד הר סיני. אך על פי המדרש המופיע בתלמוד הבבלי (עבודה זרה ע"ב). ניתן לראות קשר בין מעמד הר סיני לחורבן. במדרש נאמר:

אמר רב דימי בר חמא, מלמד שכפה הקב"ה הר כגיגית על ישראל ואמר להם: אם אין אתם מקבלים את התורה – מוטב, ואם לאו – שם תהא קבורתכם.

בני ישראל ממשיכים את הבריאה בקבלת התורה, אחרת כביכול מתערערת התכנית האלוקית של הבריאה.³¹ לכן במעמד הר סיני קיים גם החשש מחזרה לתוהו כפי שבא לביטוי בשירנו. רמיזה מקראית נוספת בשיר היא לדמות של יוסף. הדמות שמצליחה להחזיר את הפ"א הסופית היא יוסף שחוזר הביתה. ביוסף כמטונימיה לפ"א הסופית קיימת רמיזה ברורה לדמות יוסף המקראית. יוסף, כמו הפ"א הסופית, שנוא על אחיו. ניסו להוציאו מתוך המשפחה אך בסופו של דבר הוא היחיד שיכול לעזור ולהחיות את משפחתו ואת העולם של תקופתו. בשיר מובא השם יוסף בתוספת מילות הברכה של יעקב "בן פורת יוסף". משמעות הברכה היא פריזון, הגדלה והרחבה, ואכן בסימו של השיר הגדילה הפ"א הסופית את עצמה הרבה מעבר לצפוי, והאותיות כולן למדו שלא מדובר באות חסרת משמעות אלא "שמכוחה על העולם כמעט הקץ בא".³²

המסר של השיר בזיקה למדרשי חז"ל

המסר הברור של היצירה הוא שלכל אחד בקבוצה-בחברה יש תפקיד. גם אם זה נראה תפקיד חסר חשיבות, החברה אינה יכולה לפעול בלעדיו. לקבוצה יש מהות שהיא יותר מאשר סך כל הפרטים. דבר זה מחייב אחריות הדדית בין המרכיבים המגוונים של הקבוצה. מסר זה נמצא בספר יצירה שמוזכרים בו ייחודה ומהותה של כל אות, ויחד עם זה משמעותן של כל האותיות יחדיו. בספר יצירה ניתנת משמעות מיסמית ל"ביחד" – לצירוף האותיות – שדרכו אפשר לברוא ולשנות דברים. במישור חברתי-אנושי ניתן לראות מסר זה במספר מדרשי חז"ל ביחס לעם ישראל. במסר הזה קיים הרעיון של אחריות הדדית, וכך שהעם אינו שלם ללא מרכיביו המגוונים. מדרשי חז"ל המפרשים את

30 אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 33.

31 רעיון המצוי אצל חז"ל – העולם נברא בשביל ישראל שיקיימו את התורה.

32 אלתרמן, מעשה בפ"א סופית, עמ' 32.

מצוות לקיחת ארבעת המינים בסוכות נותנים ביטוי למסר זה.
בתלמוד הבבלי מובא המדרש הבא:

ארבעה מינים שבלולב, שניים מהם עושין פרות ושניים מהם אין עושין פרות; העושין פרות יהיו זקוקין לשאין עושין פרות, ושאין עושין פרות יהיו זקוקין לעושין פרות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהם עד שיהו כולם באגודה אחת. וכן ישראל בהרצאה, עד שיהו כולם באגודה אחת, שנאמר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יסדה".³³

במדרש רבא מובא מדרש נוסף באותו נושא:

"פדי עין הדר" – אלו ישראל: מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל: יש בהם בני אדם בעלי תורה ובעלי מעשים טובים; "כפת תמרים" – אלו ישראל: מה תמרה זו יש בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בעלי תורה ואין בהם מעשים טובים; "וענף עץ עבת" – אלו ישראל, מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל: יש בהם בני אדם שיש בידיהם מעשים טובים ואין בהם תורה; "וערבי נחל" – אלו ישראל, מה ערבה זו אין בה לא טעם ולא ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם? לאבדם אי אפשר, אלא אמר הקדוש ברוך הוא: יקשרו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו; ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה; זהו שנאמר "הבונה בשמים מעלותיו", ואימתי הוא מתעלה? כשהם עשויים אגודה אחת, שנאמר: "ואגדתו על ארץ יסדה".³⁴

התהליך של יציאת הפ"א הסופית מתואר: "פתאום כאילו איזה בורג נשלף מן העולם". משמעות התיאור היא של התמוטטות של מבנה.

במדרש הבבלי³⁵ מתוארת קדיחת חור (בדומה לשליפת בורג המשאירה חור) העלול להטביע ספינה שלמה, המדומה במדרש לעם ישראל:

"האיש אחד יחטא" וגו' – שנה ר' שמעון בר יוחאי: משל לבני אדם, שהיו נתונים בספינה. נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חבריו: למה אתה עושה כך? אמר להם: מה אכפת לכם, לא תחתני אני קודח? אמרו לו: מפני שהמים עולין ומציפין עלינו את הספינה.

המדרשים הללו אינם עוסקים באותיות אלא באנשים בעם ישראל. אלתרמן בשירו מביא אותיות, אך הן דימוי לחברה האנושית, כך שקיים קשר ברור בין המסר של המדרשים לבין יצירתו של אלתרמן. עיון בשיר "מעשה בפ"א הסופית" מהווה מפגש עם יצירה איכותית הכתובה בשפה עשירה השואבת מרבדי לשון שונים ומביעה מסרים משמעותיים המתאימים לגילאים שונים.

ניתן לראות את המסר ביצירה גם בהיבט התרבותי. יש בו ביקורת סמויה על תופעת ביקורת ספרותיות הנעשות מתוך בטלנות, ובכך הביקורת של האותיות על הפ"א הסופית מופנית אליהן: "אך מה נלינה? בזמננו הכל-בכל ראוי לדפוס!". מאידך גיסא, התמונה של התרבות הרצויה צריכה לתת ביטוי לכל מרכיבי

33 תלמוד בבלי מנחות כו ע"א.

34 ויקרא רבא ל.

35 ויקרא רבא ד.

האוכלוסייה ולהימנע מהשתלטות של רוב כוחני על המיעוט. ביקורת זו רלוונטית מאוד לזמננו ומהווה דרך לחיפוש יצירות ספרות ותרבות איכותיות ולתכנים המעשירים את השפה ומשקפים זיקה למקורות ולתכנים המשמעותיים ליחיד ולחברה. תפקידם של אנשי החינוך בתחום האוריינות לחשוף את התלמידים ליצירות ספרות איכותיות ולא לחשוש מהמאמץ הנדרש בקריאה ובהבנה של היצירה. התמודדות עם ספרות איכותית היא דרך לצמצום הרדידות התרבותית ולבניית דור של תלמידים הבקיאים ברזי השפה, בעלי יכולת מילולית גבוהה ויכולת העמקה בתכנים ובמסרים של יצירות ספרות.

מקורות

- אבולעפיה, ר' א', פירוש לספר יצירה, ירושלים תשמ"ד.
 אייזנשטיין, י"ד, אוצר מדרשים, ירושלים 1915.
 אלתרמן, נ', מעשה בפ"א סופית, תל אביב 2002.
 ביאליק, ח"נ, ספיה, תל אביב 2007.
 ביאליק, ח"נ ורבינצקי, י"ח, ספר האגדה, תל אביב 1987.
 בצרי, מ', מעשיות התלמוד, ירושלים תשס"ב.
 בראשית רבא, דפוס וילנא, נדפס בירושלים תשי"ז.
 ברוך, מ' ושטיין, ד', "מיתרים", מקראה ה, תל אביב 1994.
 גינצבורג, ל', אגדות היהודים, רמת גן תשל"ה.
 גרינבוים, נ', אוצר המדרשים – א"ב של ר' עקיבא, ירושלים תשס"ב.
 ויקרא רבא, דפוס וילנא, נדפס בירושלים תשי"ז.
 חפץ חיים, ר' י"מ הכהן מרדין, ליקוטי חפץ חיים על התורה, חלק א, ירושלים תשל"ב.
 כשר, מ"מ, חומש תורה שלמה, ירושלים תשנ"ב.
 ספר הבהיר, ירושלים תשנ"ד.
 רמב"ן, תורת חיים, הקדמה לחומש בראשית, ירושלים תשמ"ו.
 רמח"ל, דרך עץ החיים, ירושלים תשל"ט.
 שטיינולץ, הרב ע' (עורך), תלמוד בבלי, מסכתות שבת, פסחים, מנחות, ירושלים תשמ"ד, תשנ"ז.
 שמואל רבא, דפוס וילנא, נדפס בירושלים תשי"ז.
 שפיצר, מ', אות היא לעולם, קובץ מאמרים, ירושלים תשמ"א.

נתן אלתרמן / מעשה ב"א סופית

יום אחד מימי חפשי, בהיות
הספרים בטלים
בקרן זוית,
התחילו כל האותיות
מתגרות ב"א סופית.

אמרה היו"ד החסונה:
"אחוד לכן חידה –
מיהי זו הנשקפה מספר ומגויל?
על פי רגלה היא חסידה
אבל עדל פי אפה – היא פיל".

שקחו האותיות (כי קץ
לכן בשעמום) וקבול עלו
קפצו על המציאה,
החלו כל – קלן,
מאהו"י ועד זשכ"ץ,
ב"א סופית להתקלם.

אמרו: "ראו נא איזה ארך
ואיזה עקם לתפארת!"
אמרו: "בכלל לאיזה צרך
יצקו אותה: "בזבז עופרת".

אמרו: "ראשה כשל טבלן הוא,
שעה שבברכה טובל הוא."
אמרו: "אכן הגר סבלן הוא
אם פ"א סופית בואת סובל הוא".

אמרו: "כל בעל חוש ליפי
(בלעז – בעל חוש אסתטי)
הלא יתמה באיזה אפן
נשתרבה לאלף – בית היא".

אָמרו: "אם גם נסכים כי שקר
החן וְשוא יפי התאר,
דיו אפיה! דגמה מבהקת
להתנשאות- שאין-גמוה:
בתוך עצמה היא מקפלת
והמליון שבן בתובה היא
גמורות! שכן מיד נוֹעֵלת
קמין מנעול את התבה היא!
אכן, לו עם הקתב שומענו
כי אז סלקה הוא בלי הסוס...
אך מה גלינה? בזמנו
הכל – בכל ראוי לדפוס!"

כך אותיות הוסיפו להג,
כי אין עוצר וְנסן און.
וְצחוק עם כל אמרה קולעת
ומחיאות כ"ף וקריצות – עי"ו.

עם כל שנינה צחוקו השחז עוד,
עם כל בדיחה הוסיף פלפל הוא –
אך פתע נדדמו... הא? מה זאת?
ארע דבר שלא פללו.

כי פ"א סופית שמעה כל אלה,
סבלה, סבלה, שתקה... ופתע
פסעה... זנקה... טפחה בדלת...
יצאה מתוך האלפא – ביתא!

זנקה... יצאה בטפיחת-דלת...
והספרים שבזוית
והעולם ויושבי – חלד
נותרו
בלי פ"א
סופית.

עוד לא הכל תפסו בצרך
 מה תסלה ארעה... אולם
 פתאם כאלו איזה ברג
 נשלף מן העולם...

הצפרים שעופפו
 חדלו לפתע
 מלעופ...
 המתופפים שתופפו
 פתאם נדמו
 מלתופ...

סוסים שדקרו - שטפו
 עמדו
 לא עוד שטפו שט...
 טפות ברזים שטפטפו
 פסקו
 לא עוד נטפו נט...

עמדה הרוח הרוחפת
 לא רחפה רח...
 עמדה העת המתחלפת,
 נמשך הנגע
 בלי לחל...

עוף לא עופ...
 תף לא תופ...
 סוס לא שט...
 ברז לא נט...
 רוחות לא רחפו רח...
 נמשך הנגע בלי לחל...

כי כל ההתחלות בלן
 נשארו בלי סו...
 הכל נקטע... נתק... נפסק...
 ושקט קם מאין קמוהו...
 נדמה היה - רק כעד קט
 והעולם חוזר לתהו.

לא איש ידע במי אשם
 ורק האותיות אי – שם
 בקרו הנוית,
 הבינו כי תבל קלה,
 נפגמת בשל אות קלה,
 אפלו בשל פ"א סופית...

שוקו נגהי – רקיע
 נאך... הכריות
 עמדו ברחוב בלי גיע
 פעורי פיות...

אז... בסביבה המתחרישה
 והתורה והסומרת
 לשמע לפתע קול אשה
 אשר יצאה אל הגזוזרת...
 אל בנה בחוץ, בקול זועף,
 הרעימה היא מן הגזוזרת:
 יוסף, מה שם קרה, יוסף?
 ... ופ"א סופית אשר חסרה –
 פתאם חזרה...

חזרה עם בן פרת יוסף
 שאץ מן החצר יחף

חזרה אל מקומה... וכבר
 הכל הקיצו פמרים
 וכאלו לא ארע דבר
 מיד המשיך עולם בקדם
 לעופף,
 לתופף,
 ולשטף,
 ולרדף
 מסוף עד סוף...

ופ"א סופית שמכרה
 על העולם במעט הקץ בא,
 עמדה תמימה, צנועה, נוהה,
 כאלו לא נקפה היא אצבע.

שום אות לא עוד פצתה את פיה
להקניטה, את המנצחת...
שבו האלף-בית השביע
את כל האותיות גם יחד –
שלא לשאל אם דמות הפיל לה
או אם לה דמות החסידה
ולא להקניטה חלילה
ולא לפגוע בכבודה.